

Souhlas s lékařským zákrokem u nezletilých pacientů

Právní úprava souhlasu s vyšetřovacím a léčebným výkonem, resp. se zákrokem v oblasti péče o zdraví je obsažena jednak v zákoně č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, jednak v Úmluvě o lidských právech a biomedicíně, zveřejněné sdělením Ministerstva zahraničních věcí pod číslem 96/2001 Sb. m. s. Následující text pojednává o problematice souhlasu se zákrokem u nezletilých pacientů specificky z hlediska poskytování zubní zdravotní péče.

ZÁKLADNÍ PRÁVNÍ VÝCHODISKA

Obecně platí, že každý zákrok v oblasti péče o zdraví lze provést pouze za předpokladu, že k němu dotčená osoba poskytla svobodný a informovaný souhlas.

Informovaným souhlasem nutno rozumět souhlas, který pacient vyjádřil poté, co byl informován o účelu a povaze zákroku, jakož i o jeho důsledcích a rizicích. Vedle těchto ryze medicínských informací bude třeba pacienta informovat též o tom, zda zákrok je zdravotní péčí hrazenou z veřejného zdravotního pojištění, případně v jakém rozsahu, jakož i o jeho ceně, jde-li o zdravotní péči nehrazenou nebo hrazenou pouze částečně, a o možných alternativách. Informovaný souhlas musí být pacientem poskytnut svobodně, což znamená, že na pacienta nesmí být vyvíjen žádný, byť nepřímý či skrytý nátlak, jinými slovy, poskytnutí souhlasu musí být důsledně ponecháno zcela na vůli pacienta.

Právní předpisy nestanoví formu poskytnutí souhlasu. Znamená to, že souhlas lze udělit nejen písemně, ale i ústně, případně i mlčky (tzv. konkludentně). Mlčky bude souhlas udělen pouze tehdy, lze-li z jednání pacienta nepochybně dovodit, že se zákrokem souhlasí. Zpravidla půjde o jeho aktivní spolupráci při zákroku. S ohledem na často komplikovanou povahu lékařského zákroku však lze doporučit, aby zubní lékař vyžadoval od pacienta vždy souhlas vyjádřený výslovně, buď písemně nebo ústně. Jako výjimku z tohoto doporučení lze uvést vyšetření pacienta za účelem zjištění jeho zdravotního stavu. Jednání pacienta, který se dostavil na objednání do ordinace, usedl na křeslo a otevřel ústa, lze bez dalšího považovat za konkludentní vyjádření souhlasu se zákrokem – vyšetřením za účelem zjištění zdravotního stavu. K provedení jakéhokoliv dalšího zákroku je však třeba si vyžádat souhlas pacienta ve výše naznačeném smyslu.

V praxi dochází k udělení souhlasu zpravidla ústně. V jednoduchých případech nebude třeba dalších úkonů a zákrok bude možno provést. S přihlédnutím k povaze zákroku, zejména jeho rizikovosti, rozsahu a nákladnosti, jakož i k povaze konkrétního pacienta může být účelné, aby lékař požadoval udělení souhlasu písemně. Mezistupněm může být záznam ve zdravotnické dokumentaci o tom, že pacient byl poučen a se zákrokem souhlasí, podle okolností podepsaný pacientem. U nejzávažnějších případů (nákladné a rozsáhlé rekonstrukce chrupu, problémový pacient atp.) bude na místě písemně vyhotovit přesný léčebný plán včetně harmonogramu provedení jednotlivých výkonů a jejich ceny, který pacient po seznámení a vysvětlení podepíše. V některých případech (zejména rozsáhlé zákroky, u kterých léčebný plán obsahuje řadu položek) může být vhodné, aby si pacient svůj souhlas se zákrokem rozmyslel i mimo ordinaci. Za tím účelem mu lékař může léčebný plán poskytnout předem tak, aby pacient měl dostatek času jej prostudovat a získat tak skutečný podklad pro své rozhodování. Nejde přitom o to, že by pacient nemohl poskytnout souhlas s komplikovaným zákrokem ústně; účelem písemného dokumentu je odstranění možných budoucích pochybností o tom, zda pacient byl řádně poučen a zda a v jakém rozsahu poskytl souhlas se zákrokem.

NEZLETILÍ PACIENTI

Z výše uvedených předpisů plyne, že za nezletilé pacienty může dát souhlas k provedení zákroku jejich zákonný zástupce. Zákonným zástupcem dítěte jsou zpravidla rodiče, i když tomu tak samozřejmě nemusí být vždy. Přitom platí, že zákonnými zástupci jsou v naprosté většině případů oba rodiče, a to i tehdy, jsou-li rozvedeni a dítě bylo svěřeno do péče jednoho z nich. To znamená, že souhlas s běžným zákrokem (vyšetření, ale i jednoduchá ošetření) dítěte může dát každý z rodičů samostatně. Pouze u náročných či rozsáhlých zákroků bude nutno vyžadovat souhlas obou rodičů. Lze však mít za to, že v ambulantní praxi (snad s výjimkou ortodontie) souhlasu obou rodičů zpravidla nebude třeba.

Má-li zubní lékař důvodné pochybnosti o tom, zda osoba, která se s nezletilým pacientem dostavila k ošetření, je skutečně zákonným zástupcem pacienta, zákrok neprovede. V praxi může taková situace nastat např. v případě, že rodiče jsou rozvedeni a k ošetření se dostaví druhý rodič než ten, který je lékařem znám, anebo tehdy, dostaví-li se s dítětem jiná osoba než rodič (např. prarodič) s tím, že má od rodičů zmocnění. V takových případech lze doporučit, aby zubní lékař před provedením zákroku (s výjimkou vyšetření, kde postačí, že se pacient dostavil) ověřil např. telefonicky, zda zákonný zástupce, který je mu znám, s tímto zákrokem souhlasí.

Učitelé, vychovatelé či jiní zaměstnanci školních či výchovných zařízení nejsou až na výjimky oprávněni souhlas k zákroku za nezletilého pacienta udělit. Problematika tzv. školních prohlídek je rozebrána níže.

NEZLETILÍ PACIENTI DO 15 LET VĚKU

Jakkoliv formálně není rozdíl mezi nezletilými pacienty před a po 15. roce věku, v praxi se obvykle přistupuje k pacientům starším 15 let odlišně než k dětem, které dosud 15. roku věku nedosáhly. Z hlediska právní úpravy lze základ této praxe hledat v ustanovení, podle kterého názor nezletilé osoby musí být zohledněn jako faktor, jehož závaznost narůstá úměrně s věkem a stupněm vyspělosti. Vedle toho je třeba vycházet i z vymezení způsobilosti nezletilých osob k právním úkonům. Zde stojí český právní řád na zásadě, že nezletilí (tj. zpravidla osoby mladší 18 let) mají způsobilost jen k takovým právním úkonům, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku.

S ohledem na uvedená zákonná ustanovení i na potřeby běžné praxe je třeba **trvat na tom, aby u ošetření dítěte mladšího 15 let byl přítomen zákonný zástupce**, který za pacienta poskytne souhlas se zákrokem. Závaznost názoru dítěte mladšího 15 let bude velmi malá. **Není však úkolem lékaře, aby vyšetření či ošetření dítěti vnutil. Odmítá-li dítě spolupracovat, je především na přítomném rodiči, aby jej ke spolupráci přiměl.** Lékař má v takové situaci nabídnout způsoby řešení situace, nikoliv však za každou cenu překonávat odpor dítěte.

NEZLETILÍ PACIENTI NAD 15 DO 18 LET VĚKU

V praxi se obvykle nevyžaduje, aby zákroku na tzv. mladistvých pacientech byl přítomen jejich zákonný zástupce. Tento postup lze považovat za správný, neboť nepochybně šetří důstojnost pacientů a je koneckonců v souladu s právní úpravou.

Neznamená to však, že mladistvý pacient může poskytnout úplný souhlas se zákrokem, zejména pak tehdy, jde-li o zákrok rozsáhlý nebo nákladný. **Předchozí písemný souhlas zákonného zástupce mladistvého bude možno akceptovat nejvýše pro účely preventivních prohlídek.** Postačí, bude-li souhlas udělen pouze jednou, např. před první preventivní prohlídkou.

Vyvstane-li potřeba provést další zákroky, bude zpravidla vhodné opatřit si alespoň ústní (např. telefonický) souhlas zákonného zástupce, nejde-li o zcela jednoduchý zákrok (např. odstranění zubního kamene apod.). Má-li se jednat o zdravotní péči nehrazenou ze zdravotního pojištění, bude předchozí souhlas zákonného zástupce vždy nutný.

Názor mladistvého pacienta bude zajisté mnohem relevantnější než názor dítěte mladšího 15 let. **Odmítne-li mladistvý pacient se podrobit zákroku, k němuž dal jeho zákonný zástupce souhlas, zubní lékař zákrok neprovede.** Na druhé straně, **vyžádá-li si mladistvý pacient provedení konkrétního zákroku (např. kosmetického apod.), bude zpravidla třeba, aby zákonný zástupce za něj s tímto zákrokem udělil souhlas** (zejména jde-li o zákrok hrazený pacientem, zákrok rozsáhlý, zákrok, kterým se mění vzhled pacienta – např. i bělení zubů).

ŠKOLNÍ PROHLÍDKY

Zvláštní pozornost je třeba v rámci pojednání o souhlasu pacienta se zákrokem v oblasti péče o zdraví věnovat školním prohlídkám. Jde o případy, kdy nezletilí pacienti přicházejí na preventivní prohlídku k zubnímu lékaři organizovaně v doprovodu učitele, případně o ty případy, kdy zubní lékař má ordinaci přímo v budově školy a žáci k němu docházejí v průběhu vyučování.

Nutno připomenout, že v současné době již neexistuje kód 00904 – kolektivní systematická péče o chrup dětí a dorostu. Školní prohlídky v rozsahu tohoto kódu lze tudíž i nadále organizovat, není možno je však vykázat zdravotní pojišťovně.

Je třeba opakovaně zdůraznit, že **učitel nemá právo udělit za svého žáka souhlas se zákrokem, a to ani pokud jde o pouhé preventivní vyšetření.** Škola ani nemá právo jakkoliv na své žáky působit, aby za účelem zubních preventivních prohlídek navštěvovali konkrétního zubního lékaře. **Pokud proto zubní lékař školní prohlídky provádí, je třeba, aby od každého pacienta získal písemný souhlas jeho zákonného zástupce.** Půjde o souhlas k provádění preventivní prohlídky, přičemž postačí, bude-li udělen jen jednou před první preventivní prohlídkou. Je však důležité, aby souhlas zahrnoval nejen provedení preventivní prohlídky, ale i zdravotnické zařízení, které má tuto prohlídku provést.

Takový souhlas však nelze považovat za souhlas s provedením jakýchkoliv dalších zákroků, a to ani těch, které jsou vymezeny kódy 00901, 00902, resp. 00926, 00927. Pokud v průběhu prohlídky vyjde najevo, že je potřeba provést nějaký další zákrok, zubní lékař jej na místě nesmí provést. Pacienta je třeba pozvat na ošetření ve vhodném termínu s tím, že tohoto ošetření se, jde-li o pacienta mladšího 15 let, musí zúčastnit zákonný zástupce. Jde-li o mladistvého, nebude podle povahy věci (viz výše) přítomnost zákonného zástupce nutná, postačí pouze jeho písemný souhlas udělený ke konkrétnímu zákroku.

SPECIFICKÉ PROBLÉMY

Sdělení (byť i písemné) zákonného zástupce, že dopředu souhlasí s každým zákrokem podle uvážení lékaře, nelze považovat za platný souhlas. Je tomu tak proto, že takový souhlas nemůže být nikdy informovaný. Osoba, která jej poskytla, neměla informace o účelu, povaze, důsledcích a rizicích zákroku, a proto nemohla udělit informovaný souhlas. Z tohoto důvodu je třeba, aby lékař požadoval souhlas před každým jednotlivým zákrokem. Výjimku bude tvořit poskytnutí takové péče, která sestává z několika navazujících dílčích zákroků, o nichž lze pacienta (jeho zákonného zástupce) informovat souhrnně předem. Pak samozřejmě postačí, bude-li souhlas udělen před započatím této série zákroků. Vždy však platí, že udělený souhlas může pacient nebo jeho zákonný zástupce kdykoliv vzít zpět.

V některých případech může být získání souhlasu od zákonného zástupce velmi obtížné. Typickým případem jsou internátní zařízení, kde mladiství pacienti tráví celý pracovní týden a k rodičům odjíždějí na víkendy a prázdniny. Rodič, resp. jiný zákonný zástupce se jen stěží dostaví s pacientem k ošetření. V těchto situacích lze použít písemného souhlasu, vždy však s konkrétně specifikovaným zákrokem. Není-li možné ani takový souhlas opatřit, zubní lékař nesmí zákrok provést.

Specifické problémy vznikají tam, kde zubní lékař poskytuje zdravotní péči nezletilým pacientům v dětských domovech, případně osobám s omezenou způsobilostí k právním úkonům, které žijí v různých léčebnách či jiných podobných zařízeních. Obecně platí, že všechny osoby, které nemají plnou způsobilost k právním úkonům, mají nějakého zákonného zástupce (rodič anebo soudem ustanovený opatrovník). Pouze tyto osoby mohou udělit platný souhlas se zákrokem. Vedení příslušného zařízení musí mít informace o tom, kdo je zákonným zástupcem každého jednotlivce, který v tomto zařízení žije. Zpravidla platí, že **ředitel dětského domova nebo léčebny není oprávněn sám souhlas se zákrokem udělit.**

STAVY NOUZE

Výše uvedené závěry se týkají pouze situace, kdy není přímo ohroženo zdraví či život pacienta. V ambulantní zubní praxi k takovým situacím dochází zřídka, a proto postačí stručné konstatování, že nelze-li si v situacích nouze vyžádat příslušný souhlas, je jakýkoliv nutný lékařský zákrok možno provést okamžitě, pokud je nezbytný pro prospěch zdraví dotčené osoby. Nejčastěji může jít o situaci, kdy se do ordinace (např. v budově školy) dostaví nezletilý pacient s akutní bolestí zubů nebo s úrazem. Není-li možno ihned získat souhlas zákonného zástupce (např. telefonicky) a hrozí-li nebezpečí z prodlení, zubní lékař zákrok provede, ovšem pouze v rozsahu nezbytném k odstranění bolesti, resp. k odstranění život či zdraví ohrožujících následků úrazu.

ZÁVĚR

Závěrem lze shrnout, že právo pacienta udělit souhlas s lékařským zákrokem na své osobě je právem velmi významným. Zdravotníci pracovníci jsou povinni toto právo pacienta plně respektovat a postupovat tak, aby umožnili pacientům jeho výkon v nejširším smyslu slova. Případné technické obtíže při získání souhlasu se zákrokem nemohou porušení tohoto práva ospravedlnit. Zároveň však je třeba mít na paměti, že mnozí pacienti nejsou připraveni rozhodovat o své léčbě a požadavek na poskytnutí souhlasu je může nepříjemně překvapit. Lékař proto musí postupovat v každém jednotlivém případě individuálně a přiměřeně jak druhu a náročnosti zákroku, tak i povaze, intelektu a pohřichu též náladě pacienta. Je nepochybné, že zkoumaná mezinárodní právní úprava klade na lékaře nemalé nároky, z nichž některé se mohou jevit v našich podmínkách jako velmi tíživé. Tato úprava nicméně zcela odpovídá modernímu pojetí lidských práv a odráží převažující trendy jejich ochrany v oblasti poskytování zdravotní péče. Je proto třeba, aby se jak lékaři, tak i pacienti postupem času naučili výhody této úpravy ocenit.

Mgr. Jiří Slavík
16. 1. 2006